

ROZDZIAŁ 6

Struktura użytkowania ziemi w małych miastach otoczenia aglomeracji śląskiej

*Piotr Gibas**

6.1. Wprowadzenie

Aglomeracja górnośląska jest podmiotem przestrzennym, połączonym siecią współzależności kooperacyjnych z przylegającymi do niej jednostkami o charakterze wiejskim i miejskim. Ważnymi aktorami tej sieci są także małe miasta, zlokalizowane w powiatach: bieruńsko-lędzińskim, gliwickim, mikołowskim i tarnogórskim oraz Poręba i Łazy jako przedstawiciele powiatu zawierciańskiego. Miasta te wypełniają na rzecz użytkowników określone funkcje, zagospodarowując jednocześnie swoje terytorium w określony sposób.

Badanie składało się z czterech części. W pierwszej, z grupy gmin województwa śląskiego wybrano te, które współtworzą aglomerację górnośląską oraz graniczące z nią powiaty: bieruńsko-lędziński, gliwicki, mikołowski i tarnogórski. Pominęto natomiast powiat zawierciański, z wyjątkiem dwóch miejscowości – Poręba i Łazy, które charakteryzują się pewnymi powiązaniem funkcjonalnymi z aglomeracją.

* Piotr Gibas, mgr, Katedra Gospodarki Przestrzennej, Akademia Ekonomiczna w Katowicach.

W drugiej części, na podstawie map pokrycia terenu według klasyfikacji CORINE¹ (dokumentującego stan na 2000 r.), udostępnionych na platformie Regionalnego Systemu Informacji Przestrzennej Województwa Śląskiego (RSIP), oraz zawartych tam danych liczbowych wygenerowano ryciny obrazujące przestrzenny i strukturalny rozkład istniejących form zagospodarowania przestrzeni² dla 15 analizowanych małych miast³.

Część trzecia miała charakter analityczny i koncentrowała się na scharakteryzowaniu wybranych do badania miast ze względu na sposób użytkowania ziemi. Omawiane jednostki przestrzenne zostały uporządkowane według kryterium wielkościowego (w kolejności malejącej) oraz wedle niego pogrupowane. Każdemu z wybranych sposobów użytkowania przestrzeni towarzyszy syntetyczny opis zaobserwowanych spostrzeżeń oraz będąca ich podstawą informacja graficzna.

Część czwarta miała charakter syntetyczny i zmierzała do wygenerowania typologii małych miast otoczenia aglomeracji górnośląskiej na podstawie dwu ogólnych kryteriów: dominującej formy pokrycia terenu oraz dominującego sposobu zabudowy zurbanizowanej. Procedurę aglomeracyjną przeprowadzano trójstopniowo:

- po pierwsze, małe miasta pogrupowano według dominującego sposobu użytkowania w następujące cztery grupy: (1) leśno-rolne, (2) rolno-leśne, (3) rolno-mieszkaniowe, (4) rolno-wodne;

¹ CORINE (Coordination of Information on the Environment) działający od 1985 r. program Komisji Europejskiej, zajmujący się pozyskiwaniem informacji przestrzennej na temat środowiska przyrodniczego, szerzej zob.: reports.eea.europa.eu/COR0-landcover/en

² Z ich przestrzennym i strukturalnym rozkładem można zapoznać się korzystając z załącznika 1.

³ Bieruń (1), Imielin (1), Kalety (1), Łęczyny (1), Łazy (3), Miasteczko Śląskie (1), Orzesze (1), Poręba (1), Pyskowice (1), Radzionków (1), Siewierz (3), Sławków (1), Sośnicowice (3), Toszek (3), Wojkowice (1) – gdzie (1) oznacza jednostkę gminną o charakterze miejskim, (3) oznacza jednostkę gminną o charakterze miejsko-wiejskim.

- po drugie, analizowane jednostki przestrzenne pogrupowano według dominującego zagospodarowania w następujące siedem grup: (1) mieszkaniowo-transportowe, (2) mieszkaniowo-przemysłowe, (3) mieszkaniowo-kolejowe, (4) transportowo-mieszkaniowe, (5) kolejowo-przemysłowe, (6) transportowo-przemysłowe, (7) transportowo-kolejowe;

- po trzecie, omawiane gminy uporządkowano w macierzy o dwunastu polach na przecięciu wymiarów: użytki (leśne, rolne, zurbanizowane, wodne) oraz zabudowa (mieszkaniowo-transportowa, mieszkaniowo-przemysłowa, transportowo-przemysłowa).

Opracowanie kończy uzyskana w takim postępowaniu typologia analizowanych miast.

6.2. Charakterystyka struktury użytkowania ziemi w małych miastach otoczenia aglomeracji górnośląskiej

Największymi spośród analizowanych miast i gmin są: Łazy, Sośnicowice, Siewierz oraz Toszek (od 100 km² do 133 km²). Największym miastem pod względem powierzchni ogólnej jest Orzesze, następnie Kalety oraz Miasteczko Śląskie (od 76 km² do 84 km²). Najmniejszymi spośród analizowanych są: Sośnicowice, Wojkowice oraz Radzionków (od 12 do 13 km²). Strukturę użytkowania według siedmiu głównych kategorii: gruntów rolnych, gruntów leśnych, zabudowy zurbanizowanej, powierzchni pod wodami, użytków ekologicznych, nieużytków oraz terenów różnych prezentuje tab. 6.1.

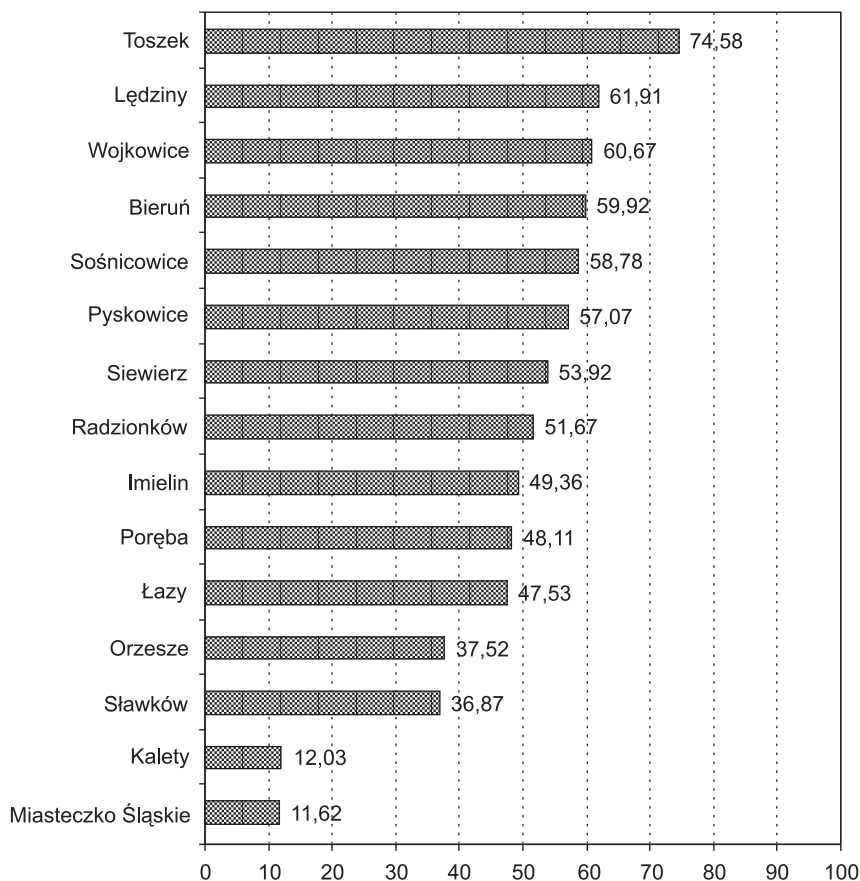
Tabela 6.1. Struktura użytkowania ziemi w małych miastach otoczenia aglomeracji (stan na 2009 r.) kolejność według powierzchni ogółem w ha

Gmina	Powierzchnia	Grunty rolne	Grunty leśne	Zabudowa zurbanizowana	Powierzchnia pod wodami	Użytki ekologiczne	Nie-użytki	Tereny różne
Łazy	13293	6318	6031	598	33	0	244	69
Sośnicowice	11650	4113	6906	492	46	0	87	6
Siewierz	11385	6139	3659	961	449	0	134	43
Toszek	9982	7445	1828	576	34	0	55	44
Orzesze	8379	3144	4467	680	13	0	12	63
Kalety	7629	918	6204	347	104	0	35	22
Miasteczko Śląskie	6783	788	5412	529	9	0	23	22
Bieruń	4067	2437	686	722	79	0	67	76
Poręba	3999	1924	1639	348	27	0	54	7
Sławków	3667	1352	1276	878	32	0	117	12
Lędziny	3148	1949	487	600	7	0	51	54
Pyskowice	3089	1763	241	650	323	0	107	5
Imielin	2800	1382	374	450	569	0	24	1
Radzionków	1320	682	101	449	2	0	85	2
Wojkowice	1279	776	35	367	15	0	83	3

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych RSIP (2010).

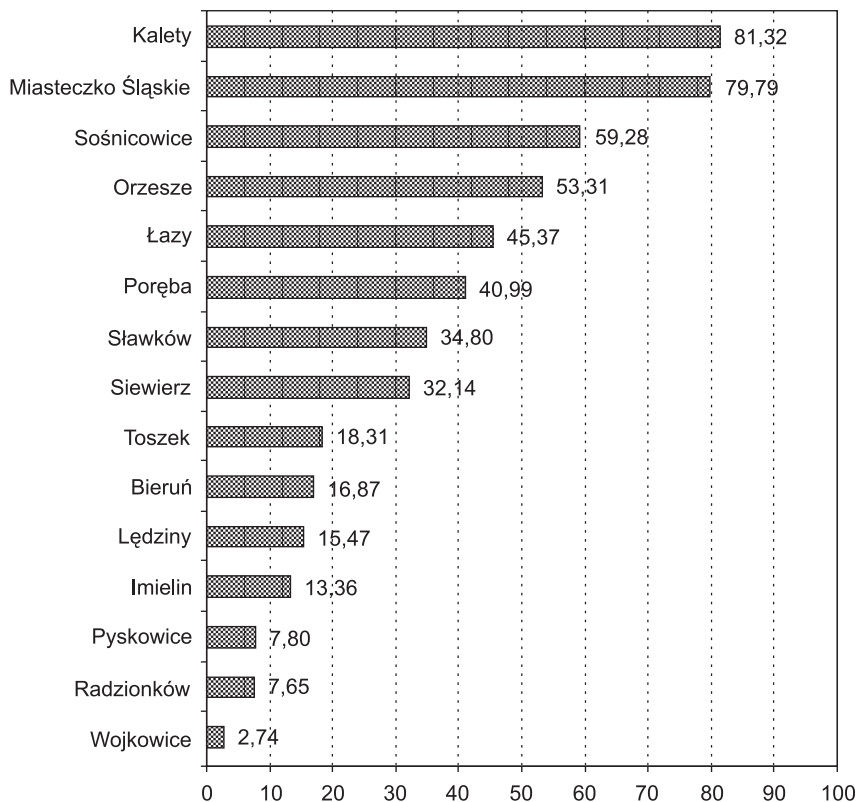
Najwięcej powierzchni przeznaczonej pod grunty rolne ma Toszek (74,58%), najmniej Miasteczko Śląskie oraz Kalety (11,62% oraz 12,03%). Co znamienne, powierzchnia gruntów rolnych stanowi (rys. 6.1.):

- ok. 60% powierzchni takich miast, jak: Lędziny, Wojkowice, Bieruń oraz Pyskowice;
- ok. 50% takich miast, jak: Siewierz, Radzionków, Imielin, Poręba oraz Łazy;
- ok. 35% takich miast, jak: Orzesze, Sławków oraz Sośnicowice.

Rys. 6.1. Udział procentowy gruntów rolnych w powierzchni małych miast otoczenia aglomeracji (stan na 2009 r.); kolejność według największego udziału

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych RSIP (2010)

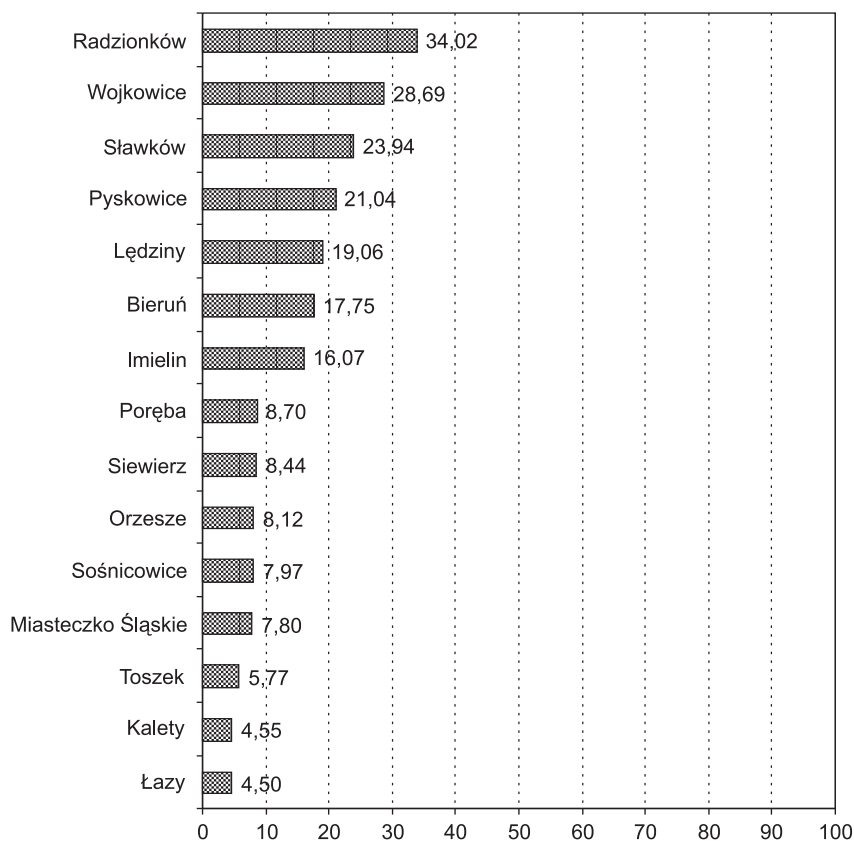
Rys. 6.2. Udział procentowy lasów i gruntów leśnych w powierzchni małych miast otoczenia aglomeracji (stan na 2009 r.); kolejność według największego udziału

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych RSIP (2010)

Najwięcej powierzchni przeznaczonej pod lasy i grunty leśne mają Kalety (81,32%) oraz Miasteczko Śląskie (79,79%), najmniej Wojkowice (2,74%). Powierzchnia lasów i gruntów leśnych stanowi (rys. 6.2):

- od 40% do 60% powierzchni takich gmin, jak: Sośnicowice, Orzesze, Łazy, Poręba;

- od 20% do 40% takich gmin, jak: Sławków, Siewierz, Sośnicowice;
- do 20% takich gmin, jak: Toszek, Bieruń, Łędziny, Pyskowice, Radzionków, Wojkowice.

Rys. 6.3. Udział procentowy terenów przeznaczonych pod zabudowę zurbanizowaną w powierzchni małych miast otoczenia aglomeracji (stan na 2009 r.); kolejność według największego udziału

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych RSIP (2010)

Najwięcej powierzchni przeznaczonej pod zabudowę zurbanizowaną ma Radzionków (34,02%) oraz Wojkowice (28,69%), najmniej Sośnicowice (4,22%). Ponadto powierzchnia zurbanizowana stanowi:

- powyżej 20% powierzchni takich miast, jak: Sławków oraz Pyskowice;
- od 10% do 20% takich miast, jak: Łędziny, Bieruń, Imielin;
- do 10% takich miast, jak: Poręba, Siewierz, Orzesze, Sośnicowice, Miasteczko Śląskie, Toszek, Kalety, Łazy.

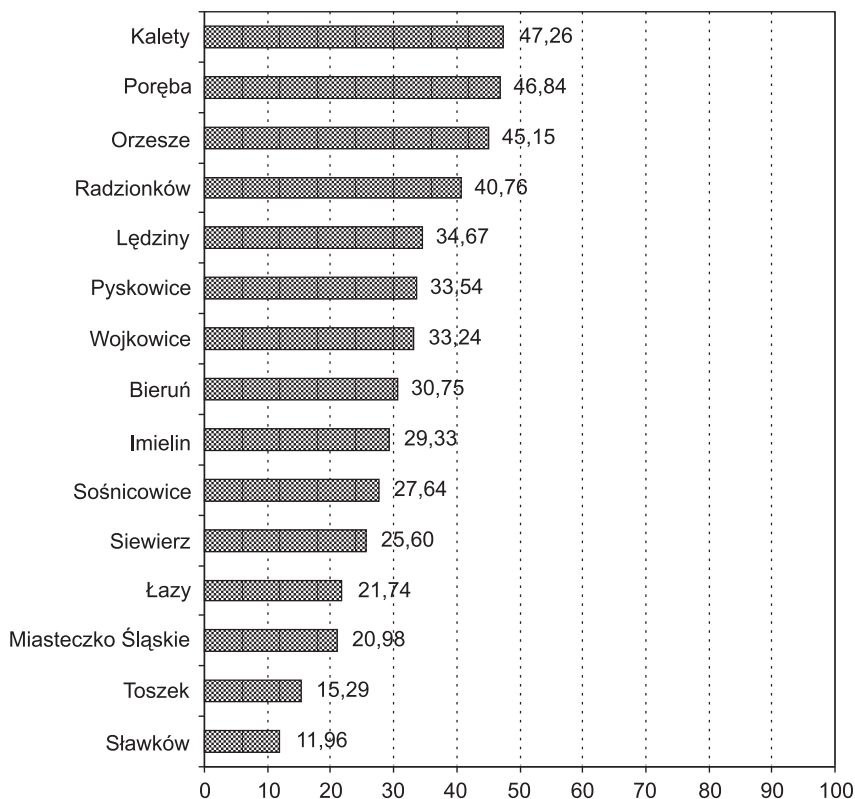
6.3. Charakterystyka użytkowania obszarów zabudowy zurbanizowanej małych miast otoczenia aglomeracji górnośląskiej

Największymi obszarami zurbanizowanymi spośród analizowanych dysponują: Siewierz oraz Sławków (od 9 km² do 10 km²). Grupę miast o powierzchni obszarów zabudowanych od 5 km² do 10 km² dopełniają: Bieruń, Toszek, Orzesze, Pyskowice, Łędziny, Łazy, Toszek, Miasteczko Śląskie oraz Sośnicowice. Najmniej zabudowy zurbanizowanej mają Kalety i Poręba (po ok. 3,5 km²), a także Wojkowice (ok. 3,7 km²). Strukturę użytkowania według dziewięciu głównych kategorii: terenów mieszkaniowych, terenów przemysłowych, innej zabudowy, zurbanizowanych terenów niezabudowanych, terenów rekreacyjno-wypoczynkowych, dróg kołowych, terenów kolejowych, innych terenów komunikacyjnych oraz użytków kopalnianych prezentuje tab. 6.2.

Tabela 6.2. Struktura użytkowania obszarów zabudowy zurbanizowanej
w małych miastach otoczenia aglomeracji (stan na 2009 r.);
kolejność według powierzchni ogółem w ha

Gmina	Zabudowa zurbanizowana	Tereny mieszkaniowe	Tereny przemysłowe	Inne tereny zabudowane	Zurbanizowane tereny niezabudowane	Tereny rekreacyjno-wypoczynkowe	Drogi	Tereny kolejowe	Inne tereny komunikacyjne	Użytki kopalne
Siewierz	961	246	46	26	1	12	398	40	0	192
Ślawków	878	105	242	18	29	15	122	342	0	5
Bieruń	722	222	187	28	20	8	187	62	5	3
Toszek	700	107	31	54	0	38	333	135	2	0
Orzesze	680	307	78	8	10	3	233	41	0	0
Pyskowice	650	218	91	20	41	29	121	130	0	0
Lędziny	600	208	133	22	2	43	161	30	1	0
Łazy	598	130	15	18	3	3	302	121	6	0
Miasteczko Śląskie	529	111	112	11	6	94	116	43	33	4
Sośnicowice	492	136	14	20	3	5	271	43	0	0
Imielin	450	132	98	4	2	7	112	11	5	79
Radzionków	449	183	91	36	14	12	74	37	2	0
Wojkowice	367	122	108	19	1	32	56	24	5	0
Poreba	348	163	25	6	1	5	123	25	0	0
Kalety	347	164	4	6	10	8	127	1	27	0

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych RSIP (2010).

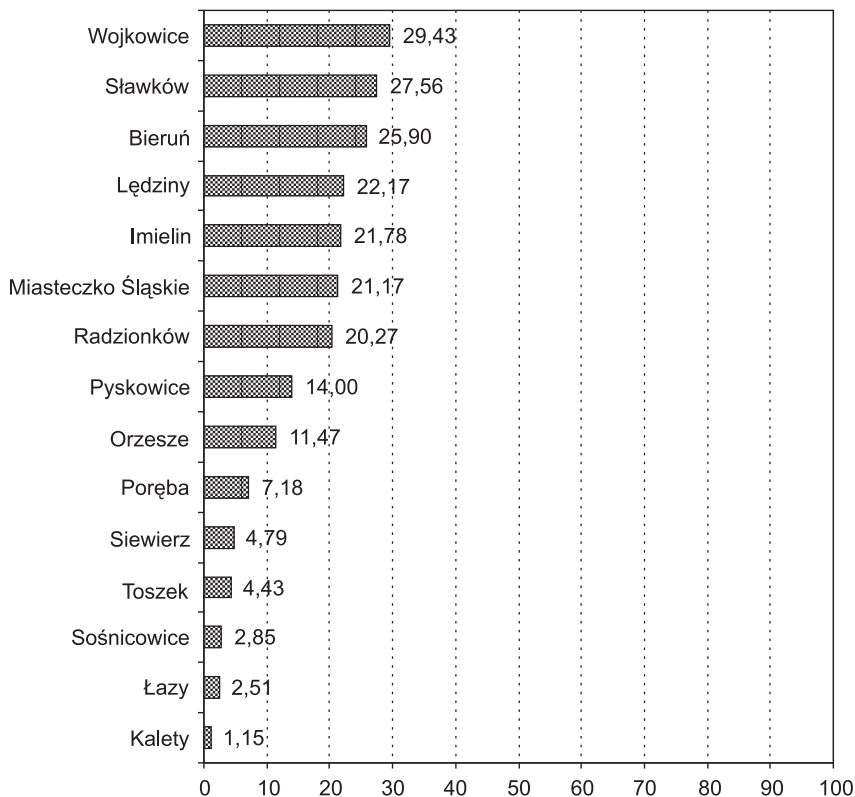

Rys. 6.4. Udział procentowy terenów mieszkaniowych w ramach obszarów zurbanizowanych małych miast otoczenia aglomeracji (stan na 2009 r.); kolejność według największego udziału

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych RSIP (2010)

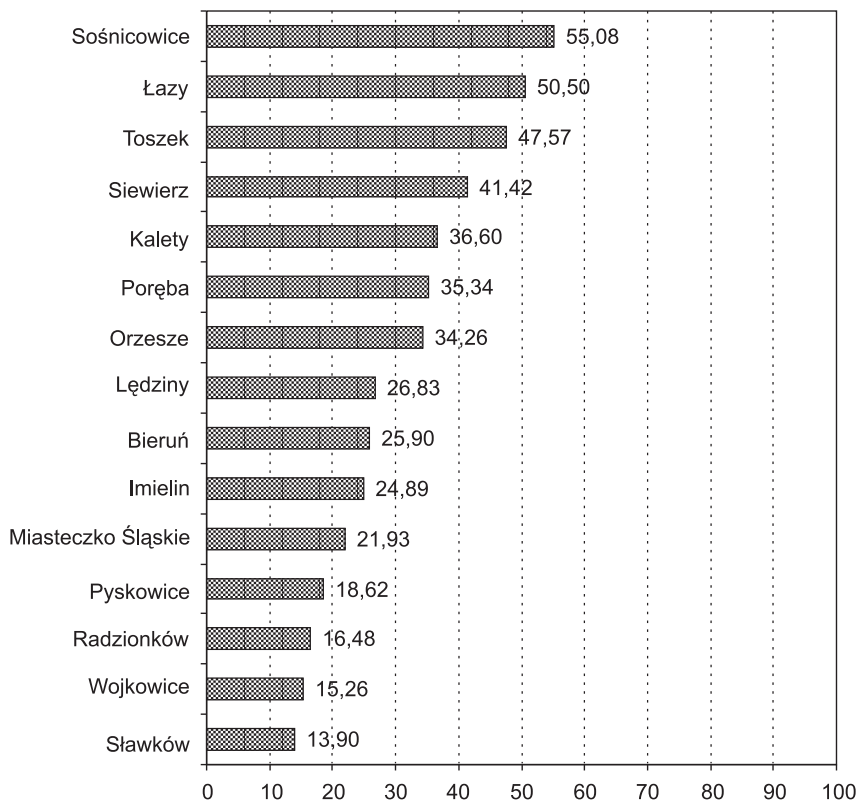
Najwięcej powierzchni przeznaczonej pod tereny mieszkaniowe w ramach obszarów zurbanizowanych mają Kalety (47,26%), Poręba (46,84%), Orzesze (45,15%) oraz Radzionków (40,76%), najmniej Sławków (11,96%) oraz Toszek (15,29%). Powierzchnia terenów mieszkaniowych stanowi (rys. 6.4):

- od 30% do 40% powierzchni zurbanizowanej takich miast, jak: Łędziny, Pyskowice, Wojkowice, Bieruń;
- od 20% do 30% takich gmin, jak: Imielin, Sośnicowice, Siewierz, Łazy, Miasteczko Śląskie.

Rys. 6.5. Udział procentowy terenów przemysłowych w ramach obszarów zurbanizowanych małych miast otoczenia aglomeracji (stan na 2009 r.); kolejność według największego udziału

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych RSIP 2010

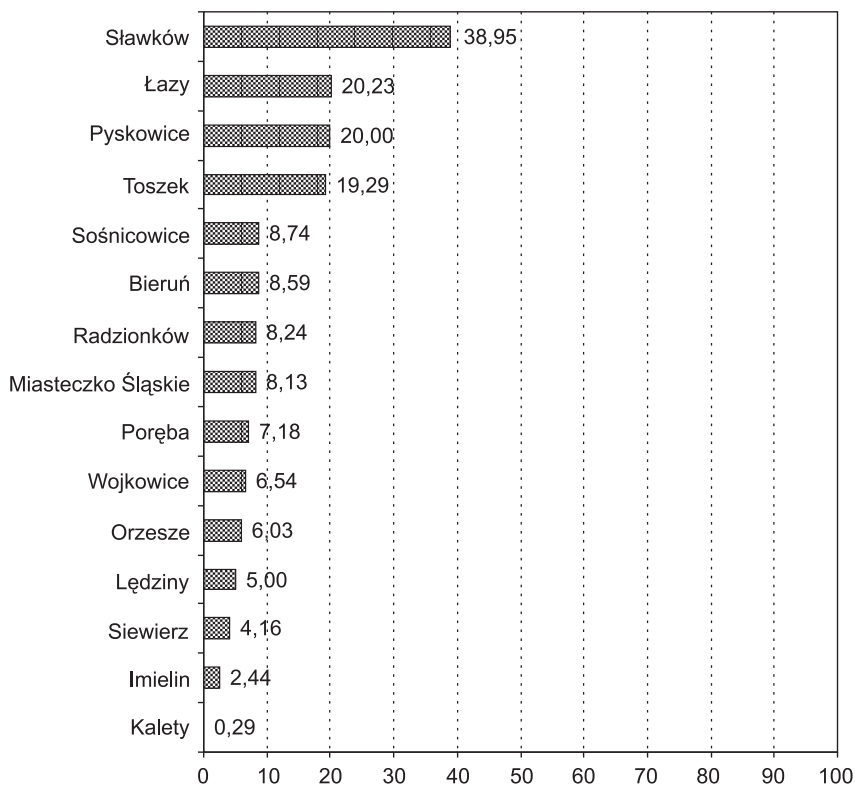

Rys. 6.6. Udział procentowy terenów pod drogi kołowe w ramach obszarów zurbanizowanych małych miast otoczenia aglomeracji (stan na 2009 r.); kolejność według największego udziału

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych RSIP (2010)

Najwięcej powierzchni przeznaczonej pod tereny przemysłowe w ramach obszarów zurbanizowanych mają Wojkowice (29,43%), najmniej Kalety (1,15%). Ponadto, powierzchnia terenów przemysłowych stanowi (rys. 6.5):

- od 20% do 30% powierzchni zurbanizowanej takich gmin, jak: Sławków, Bieruń, Łędziny, Imielin, Miasteczko Śląskie, Radzionków;
- od 10% do 20% takich miast, jak: Pyskowice oraz Orzesze;
- do 10% takich gmin, jak: Poręba, Siewierz, Toszek, Sośnicowice oraz Łazy.

Rys. 6.7. Udział procentowy terenów kolejowych w ramach obszarów zurbanizowanych małych miast otoczenia aglomeracji (stan na 2009 r.); kolejność według największego udziału

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych RSIP (2010)

Najwięcej powierzchni przeznaczonej pod drogowi kołowe ramach obszarów zurbanizowanych mają Sośnicowice (55,08%) oraz Łazy (50,50%), najmniej Sławków (13,90%). Ponadto, powierzchnia terenów zajętych drogami stanowi (rys. 6.6):

- od 30% do 40% powierzchni zurbanizowanej takich gmin, jak: Toszek, Siewierz, Kalety, Poręba oraz Orzesze;
- od 20% do 30% powierzchni takich miast, jak: Łędziny, Bieruń, Imielin oraz Miasteczko Śląskie;
- od 10% do 20% takich gmin, jak: Pyskowice, Radzionków, Wojkowice oraz Sławków.

Najwięcej powierzchni przeznaczonej pod tereny kolejowe w ramach obszarów zurbanizowanych mają Sławków (38,95%), najmniej Kalety (0,29%). Ponadto, powierzchnia terenów zajętych infrastrukturą kolejową stanowi (rys. 6.7):

- ok. 20% w takich gminach, jak: Łazy, Pyskowice, Toszek;
- od 5% do 10% w takich gminach, jak: Sośnicowice, Bieruń, Radzionków, Miasteczko Śląskie, Poręba, Wojkowice, Orzesze;
- do 5% łącznie, w takich gminach jak: Łędziny, Siewierz, Imielin.

Ponadto w strukturze użytkowania powierzchni w ramach obszarów zurbanizowanych na uwagę zasługują obszary użytków kopalnianych w Siewierzu (19,98%) i Imielinie (17,56%) oraz tereny rekreacyjno-wypoczynkowe w Miasteczku Śląskim (17,77%), Wojkowicach (8,72%) oraz Łędzinach (7,17%).

6.4. Podsumowanie – typologia małych miast otoczenia aglomeracji górnośląskiej

Małe miasta ze względu na formę użytkowania ziemi podzielono na te o dominacji:

- 1) użytków leśno-rolnych, w których pierwszy rodzaj użytkowania waha się od 53,31% do 81,32% ich powierzchni ogółem, natomiast

drugi stanowi od 11,62% do 37,52% ich powierzchni. W skład tej grupy wchodzi: Kalety, Miasteczko Śląskie, Sośnicowice oraz Orzesze;

2) użytków rolno-leśnych, w których pierwszy rodzaj użytkowania waha się od 36,87% do 74,58% ich powierzchni ogółem, drugi zaś stanowi od 18,31% do 45,37% ich powierzchni. W skład tej grupy wchodzi: Toszek, Siewierz, Poręba, Łazy, Sławków;

3) użytków rolno-mieszkaniowych, w których pierwszy rodzaj użytkowania waha się od 51,67% do 61,91% ich powierzchni ogółem, drugi zaś stanowi od 17,75% do 34,02% ich powierzchni. W skład tej grupy wchodzi: Łędziny, Wojkowice, Bieruń, Pyskowice, Radzionków;

4) użytków rolno-wodnych, w których pierwszy rodzaj użytkowania wynosi 49,36% ich powierzchni ogółem, drugi zaś stanowi 20,32%. W skład tej grupy wchodzi: Imielin.

Małe miasta ze względu na rodzaj zabudowy zurbanizowanej podzielono na te o charakterze:

1) mieszkaniowo-transportowym, w których pierwszy rodzaj użytkowania waha się od 29,89% do 47,26% powierzchni zurbanizowanej ogółem, drugi stanowi natomiast od 24,89% do 36,60% powierzchni zurbanizowanej. W skład tej grupy wchodzi: Kalety, Łędziny, Poręba, Orzesze oraz Imielin;

2) mieszkaniowo-przemysłowym, w których pierwszy rodzaj użytkowania waha się od 30,75% do 40,76% powierzchni zurbanizowanej ogółem, drugi stanowi natomiast od 20,27% do 29,43% powierzchni zurbanizowanej. W skład tej grupy wchodzi: Radzionków, Wojkowice, Bieruń;

3) mieszkaniowo-kolejowym, w skład tej jednopodmiotowej grupy wchodzi Pyskowice, wartość pierwszego rodzaju użytkowania wynosi 33,54%, drugiego zaś 20%;

4) transportowo-mieszkaniowym, w których pierwszy rodzaj użytkowania waha się od 41,42% do 55,08% powierzchni zurbanizowanej ogółem, drugi stanowi natomiast od 21,74% do 27,64% powierzchni zurbanizowanej. W skład tej grupy wchodzi: Sośnicowice, Łazy, Siewierz;

5) kolejowo-przemysłowym, w skład tej jednopodmiotowej grupy wchodzi Sławków, wartość pierwszego rodzaju użytkowania wynosi 38,95%, drugiego zaś 27,56%;

6) transportowo-przemysłowym, wartość pierwszego rodzaju użytkowania wynosi 21,93%, drugiego zaś 21,17%, reprezentantem tej grupy jest Miasteczko Śląskie;

7) transportowo-kolejowym, wartość pierwszego rodzaju użytkowania wynosi 47,57%, drugiego zaś 19,29%, reprezentantem tej grupy jest Toszek.

Zbiorczo typologię małych miast aglomeracji górnośląskiej przedstawiono w tab. 6.3. Poszukując syntetycznej informacji o istniejącym sposobie zagospodarowania powierzchni małych miast otoczenia aglomeracji górnośląskiej, stwierdzono, iż występują tu cztery główne typy miast (por. tab. 6.3): (1) „miasto pośród lasów”: Kalety, Miasteczko Śląskie, Orzesze, Sośnicowice, (2) „miasto pośród pól i użytków rolnych”: Łazy, Poręba, Toszek, Siewierz, Sławków, (3) „miasto w otoczeniu zurbanizowanym”: Bieruń, Łędziny, Pyskowice, Radzionków, Wojkowice, (4) „miasto nad zalewem”: Imielin.

Tabela 6.3. Typologia małych miast otoczenia aglomeracji według dominujących rodzajów zabudowy zurbanizowanej – kolejność udziału dominującej formy użytkowania w grupie

Dominujący rodzaj zabudowy zurbanizowanej	Rodzaj użytków			
	leśne	rolne	zurbanizowane	wodne
Transportowo-przemysłowa	Miasteczko Śląskie	Sławków, Toszek	–	–
Mieszkaniowo-przemysłowa	–	–	Bieruń, Radzionków, Wojkowice	–
Mieszkaniowo-transportowa	Kalety, Orzesze, Sośnicowice	Łazy, Poręba, Siewierz	Pyskowice, Łędziny	Imielin

Źródło: opracowanie własne.

Ponieważ sposób zagospodarowania obszarów zurbanizowanych decyduje o charakterze danej jednostki przestrzennej, można wyróżnić: (1) „miasta dojeżdżających do pracy”: Imielin, Kalety, Łędziny, Łazy, Orzesze, Pyskowice, Siewierz, Sośnicowice, (2) „miasta dające pracę swoim mieszkańcom”: Bieruń, Radzionków, Wojkowice, (3) „miasta przeładunku towarów”: Miasteczko Śląskie, Sławków, Toszek.

Bibliografia

Bossard M., Feranec J., Otahel J. (2000), EEA CORINE Land Cover Technical Guide – Addendum 2000. Technical Report, No. 40, Copenhagen, May.
CORINE Land Cover–Contents (2000–2009), reports.eea.europa.eu/COR0-landcover/en
Regionalny System Informacji Przestrzennej Województwa Śląskiego (RSIP), (2010), styczeń.